

ZDRAVSTVENE PRILIKE U PANČEVU KRAJEM XVIII I POČETKOM XIX VEKA

Tanasije ILIĆ

DA BI NAŠ PRIKAZ BIO POTPUNIJI, SMATRAMO DA JE POTREBNO DA bacimo jedan letimičan pogled na prilike u Pančevu uoči 1788. godine, kada su ga Turci zauzeli, opljačkali, pri povlačenju spalili i tako upropastili, da se u njemu i posle dvadeset godina osećala velika nestašica u stanovima¹. To će nam učiniti razumljivijim napore koje su Pančevci morali uložiti na podizanju svojih zdravstvenih ustanova i kadrova za njih, kao i za opšte saniranje grada i njegove okoline.

Kada je Pančevo, 1767. godine, prilikom uspostavljanja Banatske vojne granice, postalo sedište štaba (Stabsort), to jest sedište Nemačko-banatske regimente, dobilo je, pored ostalog, i regimentSKU bolnicu. U Pančevu su tada postojale dve opštine, pa, prema tome, i dve kompanije — srpska i nemačka, kao i dve kasarne — konjička i pešadijska. U njemu su bila i sedišta distrikta, kontumaca, Glavne pošte, gornjodunavskog kordona, Banatske brigade (od 1783), magacina za snabdevanje, parobrodske agencije, prosvetnih i drugih ustanova. A 1770. godine bila je otvorena i državna apoteka.

Godine 1786. Pančevo je bilo vrlo lepo mesto, posle Temišvara i Vršca najvažnije u Banatu. Imalo je dosta „raznih dobro napravljenih građanskih zgrada, u kojima su najvećim delom stanovali grčki (srpski) trgovci i nemačke zanatlije pa i nekoliko umetnika (Küstler) raznih vera“². Pred carskom kasarnom uzdizala su se „lepa visoka drveta“, a u njenom krugu se nalazila „dobro uređena regimentSKa bolnica“. „Ovo mesto, koje se sastojalo od gotovo 1000 kuća, jeste, doduše, vrlo živo zbog jake trgovine s Turcima, ali je pri svemu tome u svako doba vrlo neprijatno, jer ulice nisu kaldrmisane“³.

Još car Josif II zapazio je, prilikom svog prvog boravka u Pančevu (1768. godine), da bi pre trebalo utvrditi Pančevo negoli Arad. Na to se 1776—77. godine ozbiljno mislilo, pa je čak bio planiran i iznos od 100.000 forinti za obnovu davno demolirane pančevačke tvrđave. Ali, zbog oskudice u novcu, zamisao nije ostvarena, što se Pančevu posle jedanaest godina užasno osvetilo.

Grad je u ono doba naglo naseljavan. To se najbolje vidi po porastu nemačkog dela stanovništva: dok je 1765. godine bilo samo 357 građana katoličke veroispovesti, 1773. bilo ih je već 1 537, da bi ih 1787. godine bilo 2 005 prema 3 506 stanovnika pravoslavne veroispovesti.

Ovaj napredni grad strašno je upropašćen 1788. godine. Ali, pošto su Turci već 1789. bili potisnuti dublje prema jugu Balkanskog poluostrva, Pančevo se

počelo naglo podizati. Već 1790. obnovljene su rimokatolička i gornja srpska crkva, a zatim minoritski manastir; 1791. godine podignuta je zgrada za učitelje a 1792. za generalitet; 1793. godine „dobi Pančevo i prvu građansku apoteku ‚Kod crnog orla‘, a trgovci, najotmeniji i najbogatiji stalež, osnovaše prvo svetovno udruženje u Banatu — Društvo trgovaca za potpomaganje trgovačkih interesa“.

Iako predsednik nemačke opštine (Schulze, Schultheiss), Johan Fišer, u ime 82 nemačke porodice, i Trifun Živković, srpski knez, u ime 217 srpskih porodica, nisu mogli 1767. godine da od Dvorskog ratnog saveta izmole pristanak za spajanje svojih opština u jednu, koja bi odmah dobila stepen slobodnog vojnog komuniteta,⁴ ipak ta misao nije nikada bila napuštena. Godine 1792, u doba intenzivne obnove Pančeva, ponovo su preduzeti koraci u tom pravcu i napori su najzad bili krunisani uspehom: car Franc I (II) odobrio je, 1. januara 1794. godine, spajanje dveju pančevačkih opština u jednu, na stepenu vojnog komuniteta⁵. Time je Pančevo steklo osnovni uslov za razvitak građanskog samopravnog života i počelo brzo da napreduje.

Prilikom planiranja gradskog dohotka za 1802. godinu, Pančevački magistrat je predvideo ove prihode: od kućarine — 4 694 forinti; porez na zanat — 4 061; zemljarina — 4 014; otkup od kulučenja — 1 785; pijačna trošarina — 1 305; službenički porez — 590; porez na trgovinu — 588; od zakupaca kaspapnica — 95; taksa za držanje bilijara — 18 forinti. Ukupno 20 186 forinti.⁶

Predviđeni dohodak bio je, u stvari, znatno veći od planiranog rashoda. Dakle, vrlo lepa mogućnost za razvitak komuniteta i njegovih ustanova.

A sada da vidimo šta je Magistrat (uprava) ovog vojnog komuniteta učinio za obolele stanovnike i za poboljšanje zdravstvenih uslova u Pančevu.

PODIZANJE GRAĐANSKE BOLNICE

Koncem XVIII veka, Pančevo je bilo u vrlo teškoj situaciji jer nije imalo ni građansku ni vojnu bolnicu. Za smeštaj i lečenje bolesnih vojnika uzimane su u zakup privatne kuće ili sobe, i time je pitanje bilo privremeno skidano s dnevnog reda. Imućnije gradske porodice, živeći u boljim stambenim uslovima, mogle su da odvoje prostoriju za izolovanje i lečenje svojih bolesnih ukućana. Ako je u tim porodicama bilo težih bolesnika, slali su ih u bolnice većih gradova, u Vršac ili Temišvar, pa je tako i to pitanje rešavano bez većih teškoća. Mnogo je teže bilo siromašnim, naročito većim porodicama, koje nisu raspolagale ni dovoljnim materijalnim sredstvima ni prostorijama u koje bi mogle izolovati svoje obolele članove. U slučaju bolesti, najteže je bilo kalfama, šegrtima, posluzi, radnicima i nadničarima. U stvari, zbog ovih poslednjih je i došlo do pokretanja akcije za podizanje građanske bolnice u Pančevu.

Prvo je bio osnovan gradski sirotinjski ili bolnički fond. Među prvima, u njega su počele da ulažu majstorske esnafske lade (kase) za uzajamnu pomoć, i to 75 odsto godišnje gotovine. Isto tako, uprave tih lada u mnogome su doprinele da i kalfenske lade za uzajamnu pomoć otpočnu da daju svoj doprinos fondu.

¹ Prema Feliks Milekeru (Felix Milleker). Međutim, po jednom dokumentu (Državni arhiv u Pančevu, Pančevački magistrat, 1801, 368), car je akt o podizanju Pančeva na stepen vojnog komuniteta potpisao 16. septembra 1793, „kao nagradu za zasluge i naknadu za štetu koju su Pančevci pretrpeli“ 1788. godine. Za ovaj podatak zahvalan sam Šandoru Bali, arhivisti Državnog arhiva u Pančevu.

Naime, 17. marta 1801, došle su starešine nemačkih esnafa pred gradski Magistrat i javili da se stolarski kalfa Matija N. teško razboleo. Pošto u gradu nema bolnice, bolesnik mora da leži i da se hrani u prenoćištu (Herweg — Herberg), usled čega su troškovi za njegovo izdržavanje toliko porasli da ih kalfenska lada ne može više da plaća. Dalje su izjavili, da su svi majstori i kalfe nemačkih zanata odlučili da svaka kalfenska lada uplaćuje od godišnje gotovine po 3/4 u bolnički ili sirotinjski fond (Armen-Cassa), kao što već čine majstorske lade. Magistrat je zamoljen da preduzme mere za zakupljivanje jedne sobe za bolesne kalfe, da se u njoj nameste bolesničke postelje i da se odredi jedan bolničar za negu bolesnika, i da se sve to, kao i lekovi i ishrana bolesnika, plaća iz bolesničkog ili sirotinjskog fonda sve dok ne bude podignuta bolnica. Međutim, kako ima struka čije kalfe još uvek nemaju svojih lada*,⁷ od Magistrata je zatraženo da im naredi da ih osnuju, ili da se upišu u već postojeće, te da i oni ulažu srazmerni deo u pomenuti fond kako bi se što pre povećao. Molili su, takođe, da se iz fonda plati bar jedan deo dotadašnjih i budućih troškova do ozdravljenja bolesnog Matije N., jer kalfenska lada nema više para za njegovo lečenje**.⁸

Magistrat je, sa svoje strane, podneo molbu Banatskoj generalnoj komandi, kao pretpostavljenoj instanci, tražeći odobrenje da može zakupiti kuću za smeštaj bolesnih kalfi i radnika. Međutim, Generalna komanda je odgovorila, 7. aprila 1802, da ne dozvoljava zakup privatne kuće u traženu svrhu.⁹ Ne mireći se sa odlukom, pančevački esnafi su podneli svoj novi predlog, ali ovoga puta za podizanje bolnice. Već 10. juna iste godine, Magistrat se ponovo obraća Banatskoj generalnoj komandi s molbom da od Dvorskog ratnog saveta u Beču izdejstvuje odobrenje za izgradnju građanske bolnice u Pančevu, u kojoj bi se lečili bolesni majstorski pomoćnici, šegrti i ostalo siromašno stanovništvo. Uz molbu je bio podnet i plan za izgradnju bolnice sa šest bolesničkih soba. Po predračunu, za izgradnju bi se utrošilo 6 477 forinti i 55 krajcara. Napomenuto je da fond već raspolaže sa 5 503 forinte i 34 krajcare gotovine, s tim što bi ostatak bio nadoknađen na taj način što će se prevoz građe i neki grubi radovi obaviti kulukom.¹⁰

Generalna komanda je prihvatila predlog i odmah preduzela korake da od Dvorskog ratnog saveta izdejstvuje odobrenje. Primivši plan i predračun 14. avgusta 1802, Dvorski ratni savet je već 11. septembra odobrio „podizanje bolnice u Pančevu za smeštaj obolelih kalfi i šegrti“, ali je predračun povisio za 585 forinti, s tim da se ta suma „uplati delimično iz sirotinjskog fonda, a delimično dobrovoljnim priložima pančevačkih građana“.

Čim je dobila ovo rešenje, Banatska generalna komanda je, svojim aktom od 22. septembra 1802, izvestila o tome Pančevački magistrat. Uz akt je bio priložen i korigovani predračun, uz napomenu da se prilikom izgradnje može izvršiti izmena utoliko, što će se umesto šest planiranih podići samo tri sobe

* Kao što su: kolarski, pekarski, mlinarski, kasapski, šeširdžijski, štavilački (Weissgärber-Gesellen), pivarski, licederski, zlatarski, rukavičarski i limarski, koji nisu ulagali u kalfenske lade.

** Ako se ima na umu da je već 1794. godine, prilikom popisa stanovnika novog pančevačkog komuniteta, u njemu bilo 829 porodica, od kojih 679 kućevlasnika a 150 zakupaca stanova; da je po profesiji bilo 189 zanatlija i 49 trgovaca; po narodnosti: 433 srpske porodice, 241 nemačka, 120 rumunskih, 15 čeških, 13 mađarskih, 3 grčke i 2 italijanske porodice, kao i da je 1801. godine bilo još većih razlika, onda je stvaranje sirotinjskog ili bolničkog fonda, odnosno fonda za uzajamnu pomoć u slučaju bolesti i doprinos svih majstora i zanatlijskih kalfi preko njihovih lada (kasa) bilo vrlo korisno, pametno, nužno i, za ono doba, napredno delo.

za bolesnike, i to najmanje od po dva klaftera visine, jer se to traži po „službenoj izjavi“ Glavne inženjerije.¹¹ Tako je, dakle, i sa najmerodavnijih mesta dobijena saglasnost za rešenje te preke potrebe pančevačkih zanatlija i ostalog siromašnog stanovništva, te je sada preostalo da se što pre pristupi podizanju građanske bolnice.

Generalna komanda je istoga dana, 22. septembra 1802. godine, izvestila Pančevački magistrat da temišvarska bolnica ubuduće neće primati bolesnike iz ma kog banatskog mesta, bez prethodnog sporazuma s magistratom onoga grada iz kojeg bolesnik dolazi.¹² To je još više podstaklo Magistrat da preduzme sve mere kako bi se što pre pristupilo podizanju projektovane bolnice.

Od tada je Banatska generalna komanda često tražila od Pančevačkog magistrata izveštaje o stanju ne samo bolničkog fonda, nego i ostalih gradskih fondova, ne bi li se nekako našao način za obezbeđenje sredstava putem pozajmice i tako ostvario ovaj važan zadatak. Magistrat joj je, 6. januara 1803, poslao izveštaj „o ušteđenom kapitalu bolničkog ili sirotinjskog fonda“, koji se koncem oktobra 1802. sastojao:

a) od novca uloženog pod interes	3 047 forinti 22 krajcare
b) od gotovine u bolničkoj kasi	346 forinti 2 krajcare
Ukupno:	3 393 forinti 24 krajcare ¹³

Nešto docnije, 18. juna 1803, Generalna komanda je ponovo zatražila godišnji izveštaj o svim graničarskim fondovima sa područja pančevačkog komuniteta. Magistrat je posle tri dana poslao detaljan izveštaj bolničkog fonda, koji je krajem maja 1803. raspolagao sa 3 429 forinti.¹⁴ Iz izveštaja se jasno videlo da je priliv novca u taj fond vrlo spor. U stvari, da je izgradnja bolnice zavisila samo od fonda, ona ne bi bila skoro podignuta.

Na podizanju bolnice mnogo je učinjeno sledeće, 1804. godine, kada se i gradski fizik izjasnio u prilog izgradnje. Obavešten o pripremama za podizanje bolnice, a svestan i okolnosti pod kojima ona treba da radi, dr Trapel je smatrao svojom dužnošću da Magistratu podnese o tome svoje stručno mišljenje iako mu ono nije bilo zatraženo. Na dan 15. maja 1804, uputio je sledeće pismo:

„Poštovani Magistrate!

Pošto ovdašnja bolnica treba da bude ne samo slobodna sa svih strana, da ne bi bio zatvoren pristup vazduha, nego i da ne treba da se nalaze u blizini ili u njenom susedstvu nikakve zanatlije (s radionicama) koji će svojim radom dizati buku — kao što su: drvodelje, bravari, kovači itd. — ili koji će smradom i štetnim isparavanjima zagađivati vazduh i činiti ga nezdravim i za bolesnike i rekonvalescente, — kao što su, na primer: sapun-džije, krznari i kožuvani, češljari itd. — to je potpisani mišljenja da slavni Magistrat o tome treba da vodi računa prilikom podeljivanja kućnih placeva (zanatlijama u okolini bolnice).

Trapel¹⁵

* Ova odluka doneta je, svakako, zbog toga što porodice bolesnika nisu mogle blagovremeno isplaćivati bolničke troškove. O tome postoje pouzdani podaci.

Magistrat je zaista i vodio računa o tome. Već 29. maja 1804. godine odbio je molbu pančevačkog tesara Vencla Fombergera za donošenje odluke o već dodeljenom mu placu, jer se ne dozvoljava podizanje takve zanatske radionice u blizini bolnice.¹⁶ Fomberger je bio uporan, ne želeći da upusti to zemljište. Ponudio je za bolnicu dva kreveta sa posteljnima stvarima ako bar zanatliji, koji bi mu u zamenu dao drugi plac, bude dozvoljeno da na onom kod bolnice podigne kuću.¹⁷

Dok se gradski fizik brinuo da buduća bolnica ima dovoljno čistog vazduha i potpunu tišinu, neophodnu bolesnicima i rekonvalescentima, dotle su se „sirotinjski oci“ starali da se za bolnicu obezbedi sva potrebna oprema i materijalna sredstva za njen rad.

Sirotinjski oci (Armenväter), pekar Acinger i staklorezac Rosman, naime-novani predstavnici i čuvari „Armen-Casse“, izišli su 16. decembra 1804. pred Glavni esnaf (Haupt-Handwerk), to jest pred starešine i podstarešine devet esnafskih odeljenja, i zamolili da esnafi utvrde način na koji će se dobavljati sredstva za plaćanje bolesničkih potreba i kolika će se suma svakodnevno isplaćivati svakome bolesniku na ime izdržavanja. Posle zajedničkog savetovanja „sirotinjskih otaca“ sa starešinama i podstarešinama devet esnafskih odeljenja, u koja su bile učlanjene sve pančevačke zanatlije, doneti su — na nemačkom i ilirskom (srpskom) jeziku zaključci:

1. Osim 3/4 godišnje gotovine, koliko se iz svake majstorske lade daje u bolnički fond, odobreno je, ali samo tom prilikom, i dobrovoljno oporezivanje svake esnafske lade. (Tada je bilo sakupljeno 110 forinti „dobrovoljnog poreza“).

2. Odlučeno je da i kalfe uplaćuju u bolnički fond 3/4 godišnje gotovine svojih lada. Pošto je bilo struka čije kalfe do tada nisu ništa ulagali, to će i oni biti prisiljeni na uplatu, jer će, u slučaju bolesti, imati pravo da traže i dobiju smeštaj u bolnici koja će biti podignuta (in nun hergestellt werdenden Spittal ihre Unterkunft finden können). A za tačnu uplatu novca tih kalfenskih lada u bolnički fond, jemčiće prisutni majstori.

3. Pošto dohoci nisu dovoljni, svi esnafi, zajednički, mole da u korist tog fonda ubuduće idu svi prihodi od taksa koje su se i do tada ubirale, tj. od takse za muziku po gostionicama, od raznih konfiskacija i drugih gradskih prihoda (kao što je laudemium — 1% prenosne takse od prodatih imanja), koji i inače, po komunitetskom regulativu, treba da idu u bolnički fond. Umoljava se gradski Magistrat da poradi kod feldmaršala De Vinsa i inspektora Vojne granice Kolorada, kako bi se od Dvorskog ratnog saveta izdejstvovala dozvola da se iz proventske kase izdvoji sav dotad uplaćeni novac na ime takse za držanje muzike i preda bolničkom fondu.

4. Kako prilikom „svakog novog podizanja jedne tako važne ustanove“ kakva je bolnica, na primer, i „uzvišeni erar uvek daje nešto novca za prvi početak“, to esnafi mole Magistrat da kod viših vlasti preduzme korake te da i one dadu nešto „bolnici koja je pred podizanjem“ (dem neu in Bau begriffenen Spittal), i to baš one iznose koji su se zatekli u blagajnama srpske i nemačke opštine pred njihovo spajanje u jednu, 1794. godine. Esnafi su tražili da ti iznosi, koji su uneti u proventsku kasu kao opšti prihod, budu dodeljeni bolničkom fondu, jer esnafske lade, pošto su u početnom stadijumu, nemaju dovoljno novčanih sredstava. Utoliko pre, što će u bolnici, u slučaju bolesti, naći smeštaj i negu ne samo esnafske kalfe, već i ostali siromašni građani.

5. Neki esnafi i „sirotinjski oci“ izneli su da fon Kling (von Kling), „kan- celist“ u Magistratu i esnafski komesar, već više od godinu dana zadržava kod

sebe, zbog svađe sa ćurčijom Jelinekom, novac koji je od esnafa, 1802. godine, prikupljen za bolnički fond. Umoljava se Magistrat da prisili krivca da bolničkom fondu naknadi jednogodišnji interes na taj novac, kako bi on, zajedno sa glavnicom, bio uložen u fond.

6. Svi esnafi smatraju da bolnica iz fonda treba da dobije za svakog bolesnika po 8 krajcara dnevno, za izdržavanje. Pošto ima vrlo mnogo oženjenih, naročito tesarskih i zidarskih kalfi, građana-kontribuentata, koji se ne bi lako rešili da se, u slučaju bolesti, odvoje od svojih porodica i odu u bolnicu na lečenje, to Glavni esnaf smatra da je pravo da se oženjenim kalfama, ma kog zanata oni bili, iz bolničkog fonda isplaćuje po 8 krajcara dnevno dok su bolesni. U tom slučaju, oženjeni oboleli kalfa neće imati pravo na besplatnu lekarsku pomoć, već će od 8 krajcara koje svakodnevno prima morati sam da kupuje sve što mu je potrebno. Neoženjene kalfe, pak, biće obavezni da u slučaju oboljenja idu u bolnicu, inače neće imati pravo na izdržavanje iz bolničkog fonda.

7. Esnafi mole Magistrat da primora trgovački stalež, kao što je već učinjeno u drugim gradovima, da daje određeni doprinos za bolnički fond. Za uzvrat, polagaće pravo na smeštaj svojih obolelih trgovačkih pomoćnika u gradsku bolnicu.¹⁸

Glavni esnaf je odmah sutradan poslao Magistratu zaključke radi donošenja daljih odluka i naređenja, s napomenom da će do kraja meseca u bolničku blagajnu biti unet ne samo novac sakupljen dobrovoljnim oporezivanjem esnafskih lada, nego i one 3/4 redovnih davanja.¹⁹

Prepiska između Magistrata i Banatske generalne komande, u vezi ovog objekta, vođena je i dalje, dok Magistrat najzad, 25. avgusta 1805. godine, nije podneo izveštaj, sa obračunom u prilogu, da je gradska bolnica u Pančevu podignuta, i da troškovi iznose 8 826 forinti 40 krajcara, dok su izdaci bili predviđeni i odobreni samo u iznosu od 8 740 forinti.²⁰ Generalna komanda je pregledala i odobrila sve račune, 21. januara 1806, uz napomenu da isplatu još nepodmirenenih računa za izvesne zanatske radove treba izvršiti postepeno.²¹

Kada je bolnica bila dovršena, trebalo je izvršiti nabavku najnužnije opreme. Pošto bolnički fond nije imao para, dobro je došlo što su pojedini Pančevci počeli da ostavljaju fondu svoja zaveštanja. Tako je, na primer, Matija Bitl (M. Bütl), kasapin, naveo u testamentu da mu Johan Šlegel (Johan Schlegel) iz Temišvara, duguje po jednoj obligaciji 600 forinti; od tog iznosa, ostavio je 300 forinti bolnici, a 300 forinti je namenio katoličkoj crkvi.²²

Godine 1806, verovatno početkom jeseni, štabski lekar je izvršio reviziju novopodignute bolnice i konstatovao:

- da bolesničke sobe nemaju dobru ventilaciju;
- kreveti su drveni, široki, očigledno pravljani da u svakom leže po dva bolesnika;
- nedostaju posteljne stvari, kao i ostala nužna oprema;

* Posle tri i po godine, otprilike, Pančevo je imalo 1.114 domaćinstava. Trgovaca je bilo 38, sa 14 trgovačkih pomoćnika i 34 šegrta. Mnogi trgovci su ove poslednje, zbog slabog prometa, upotrebljavali za razne domaće poslove. (Državni arhiv Pančevo, 1808, 1733 (284).

** Ekonomsko odeljenje Pančevačkog magistrata sastavilo je obračun troškova za izgradnju bolnice, u iznosu 9 025 forinti 50 krajcara. Magistrat je taj obračun poslao Građevinskoj direkciji na odobrenje, ali ga je ona svela na 8 826 forinti.

*** Rosman, „postavljeni bolnički otac“ (aufgestellter Spital-Vater), zatražio je od Magistrata, 19. februara 1806, da preda Bitlovo zaveštanje bolnici. Bolnički fond primao je, takođe, i sav novac koji je Magistrat naplaćivao od prodate konfiskovane robe onih prodavaca koji se prilikom prodaje nisu držali propisa.

— nije obezbeđen smeštaj za pomoćnog lekara (subalternen Arzt), koji bi svojim stalnim prisustvom u bolnici doprineo lečenju i brzom ozdravljenju bolesnika, i tako postigne „svrha institucije“;

— još nije podignuta mrtvačnica;

— bolnička bašta se ne iskorišćava za bolnicu, pa bi je trebalo dati pod arendu, u korist bolničkog fonda;

— kasapi su bolnici prodavali meso stoke koja je prilikom pregleda proglašena nezdravom.

Zbog svega toga, Banatska generalna komanda naredila je, 30. septembra 1806, da Magistrat o svemu ovome strogo povede računa.²³ Pošto je „ovu zgradu podiglo građanstvo“, Magistrat je, sa svoje strane, o svemu odmah obavestio gradski odbor (bürgerlichen Ausschuss), tražeći da svi nedostaci budu otklonjeni i da se o tome podnese izveštaj.

Posle izvesnog vremena, Magistrat je primio dva izveštaja: jedan od gradskog fizika a drugi od gradskog odbora.

U svom izveštaju, fizik kaže da ga niko nije ni pitao za mišljenje prilikom izbora zemljišta za podizanje bolnice, kao ni prilikom izrade planova za zgradu. Nije mu bilo poznato da je iko izdao nalog da u jednom krevetu leže po dva bolesnika, jer on tako nešto ne bi ni dozvolio; kreveti moraju biti prepravljani i osposobljeni za po jednog bolesnika, jer ovakvi kakvi su zauzimaju i mnogo prostora. Iako nabavka posteljnog i bolničkog inventara ne spada u njegovu nadležnost, gradski fizik obećava da će podneti detaljan spisak potrebnih stvari.²⁴ Ako bi Dvorski ratni savet odobrio postavljenje jednog gradskog hirurga (Komunitäts-Wundarzt), koji je u nekoliko navrata tražen, za ovoga bi se lako obezbedio stan u bolnici. Naime, jedna prostorija u zgradi namenjena je za mrtvačnicu, ali na nepogodnom mestu (weil selbe unter den Krankenzimmern sich befindet), tako da se u jednom uglu bolničkog dvorišta mora podići nova. Dalje fizik navodi da on lično, po dozvoli Magistrata i bolničke uprave, koristi jednu četvrtinu bolničkog dvorišta za obradu, ali da je u svako doba spreman da s tim prestane. Nije mu bilo poznato da su snabdevači prodavali bolnici meso od nezdrave stoke, inače bi to prijavio Magistratu.

Gradski odbor je u svom izveštaju, 4. decembra 1806, naveo da je ventilacija u međuvremenu dovedena u red, a da će kreveti, koje su građani poklonili bolnici, biti preuređeni. Do tada je bilo nabavljeno: 7 duplih i 4 obična čebeta, 14 lanenih ručnika, 7 slamnjača; biće nabavljene i ostale stvari, prema spisku gradskog fizika, čim se bude raspolagalo sredstvima (sobald einiges Vermögen vorhanden wird). Bolnica ima pet soba, od kojih su dve određene za bolesnike, jer ih nema mnogo, dve za lekara i jedna za bolničara. Mrtvačnica će biti podignuta čim odbor bude imao novaca. Bolnička bašta ne može biti data pod arendu jer ona treba da služi „jednim delom za odmaranje i oporavak rekonvalescenta, a drugim delom za ishranu bolesnika i bolničara; to je tim potrebnije, što su odobrene samo 3 krajcare dnevno za ishranu jednog siromašnog bolesnika, a bolničaru se plaća mesečno 3 forinte“.^{**25}

* Dr Trapl je taj spisak podneo 2. novembra 1806. Spisak je imao 20 tačaka i njime se tražila nabavka ne samo posteljnih stvari, nego i raznih instrumenata i ostale bolničke opreme: pljuvaonica, „Leibstühle“, „Leibschüssel“, „Klystir-Spritze“, zatim ormani za držanje zavoja, neophodno posuđe i dr.

** Bolnička bašta je imala 800 kvadratnih hvati (klaftera) — DAB, ZM, 1810, 3575, 247 Oec.). I bolnica i bašta bile su ograđene proćem, koje je bilo kupljeno od Mile Mehmeda i Ilije Jovanovića za 153 forinte i 40 krajcara.

Do konca oktobra 1810. godine, broj bolesnika u bolnici nije bio nikada veći od 5 dnevno, pa se tako nije oskudevalo ni u prostorijama ni u stvarima.²⁶

Iz izveštaja gradskog fizika smo već videli, da je jedna od bolničkih prostorija bila namenjena za mrtvačnicu. To je, svakako, bilo učinjeno na osnovu jednog akta, onda kad je zgrada bila već gotova. Naime, Banatska generalna komanda, na osnovu reskripta Dvorskog ratnog saveta od 26. juna 1805. godine (br. 1692) o podizanju mrtvačnica, poslala je, 23. jula iste godine, svim svojim područnim organima — prema tome, i Pančevačkom magistratu — ovo uputstvo: „Pošto se stan jedne porodice od više članova u Vojnoj granici sastoji većinom od jedne sobe u kojoj, u slučaju smrti (nekog njenog člana) leži leš, pa, prema tome, članovi porodice imaju dugo pred očima predmet svoga bola i svoje žalosti, a osim toga vazduh se truje isparavanjem leša koji truli i raspada se, to zbog toga treba da se u grobljima ili kod parohijskih crkava podignu veće ili manje mrtvačnice, prema broju mesnog stanovništva, ili za to potrebne kapele, a kraj njih da se podignu i sobe, koje se mogu ložiti, u koje bi se stavljala prividno mrtva lica, gde bi se vršili pokušaji njihovog oživljavanja“.^{**27}

Trebalo je, dakle, na lep način odvrćati narod od bliskog kontakta sa bolesnicima i mrtvima, od dotadašnjeg običaja oplakivanja i celivanja mrtvih, od okupljanja oko leša pokojnika. Trebalo je svaku veću opštinu podsticati na dobrovoljnu izgradnju mrtvačnica, kao i prostorija za privremeni smeštaj umrlih, dok se ne utvrdi ne radi li se slučajno o prividnoj smrti.

Pošto je sveštenstvo, već upoznato s tim, tražilo subvenciju za podizanje „einer Todten-Kammer“, to je predmet upućen Gradskom odboru pančevačkog komuniteta radi daljeg sprovođenja u delo te više odluke.²⁸ Nešto docnije, 10. septembra 1805. godine, Magistrat je odlučio da na tome radi Gradski odbor, u sporazumu s gradonačelnikom.²⁹ Nismo, na žalost, pronašli akt iz koga bi se videlo gde je i kada podignuta mrtvačnica, ali nema sumnje da je to učinjeno već iste, ili najdalje 1806. godine.

Malo više smo se zadržali na izlaganju podataka o izgradnji i opremi ove građanske bolnice, u želji da iznesemo sve faktore koji su delovali na njeno podizanje i sve peripetije kroz koje se pre 150—160 godina moralo proći dok bi jedna ovako mala zdravstvena institucija — u ne tako maloj varoši slobodnog vojnog komuniteta u Vojnoj granici — bila osposobljena za svoju važnu funkciju.

BOLESTI I BOLESNICI

Boginje. — Nije bilo proteklo ni punih pet godina otkako je engleski lekar Edvard Džener objavio svetu svoje spasonosno otkriće, primenu vakcina protivu velikih boginja (1798), koje su u to doba kosile decu, a on se već počeo primenjivati u Pančevu. Prema izveštaju gradskog fizika, upućenog štabskom lekaru, u Pančevu je prvo vakcinisanje protivu boginja izvršeno 6. aprila 1803. godine. Od tada je vršeno svake godine.^{**30}

Da bi vakcinisanje — „najdelotvornije sredstvo protiv haranja ljudskih boginja“ — u Vojnoj granici bilo što uspešnije, i da bi se pripremlilo sve što je

* Gradski fizik je, još 1799. godine, dobio instrumente pomoću kojih se mogla ustanoviti prividna smrt.

** Tako je, po protokolu dr Trapla, 1803. godine, on sâm pelcovao 215 lica, 1804/5 — 31, 1806/7 — 47, 1808 — 22, 1809 — 67, a 1810 (do polovine oktobra) — 31. Dakle, 413 lica za sedam godina.

potrebno za to, štabski lekar Šloser (Schlosser), predložio je (1804) Banatskoj generalnoj komandi da mu iz graničnih regimenti — Nemačko-banatske, u Pančevu, i Vlaško-ilirske, sa sedištem u Karansebešu — uputi u Temišvar nekoliko deteta, „koja nisu imala ljudske boginje“, da ih on lično vakciniše. te da bi se pomoću njih u Banatsku vojnu granicu prenela sveža maja (Impfstof). Deca bi se mogla vratiti kućama već petog dana posle vakcinacije, pošto bi se prethodno utvrdilo da li se maja potpuno primila. Osmog ili devetog dana, kad ima najsigurnije dejstvo, maja sa već vakcinisane dece koristila bi se za vakcinisanje ostale dece. Na taj način, maja bi se stalno održavala u svežem stanju, pa bi se vakcinisanje moglo vršiti tokom cele godine.

Devetog maja 1804, Banatska generalna komanda je poslala prepis toga akta područnim regimentama i komunitetima (u Pančevu i Beloj Crkvi), s preporukom da vlasti na lep način pridobiju „imućne roditelje takve dece“ da ih o svom trošku pošalju kod dr Šlosera na vakcinisanje, „pa da ona budu (prvi) posrednici (prenosioci) preko kojih bi se maja dalje proširila po oblasti kojoj je namenjena“. Pančevački magistrat je rešio, 22. maja, da o tome obavesti sveštenstvo i da ono, s predikaonica i u portama, objavi, rastumači i preporuči narodu novi način borbe protiv boginja.³¹

Zahvaljujući inicijativi i energiji dr Šlosera, više vojne vlasti su i docnije izdavale slične naloge, naime, da magistrati, niže graničarske vlasti i sveštenstvo objašnjavaju narodu od koliko je velike koristi za zaštitu narodnog podmlatka vakcinisanje protivu velikih boginja.

U svom izveštaju Pančevačkom magistratu, a preko njega Banatskoj generalnoj komandi, 14. oktobra 1810. godine, da je od 6. aprila 1803. do 14. oktobra 1810, sâm vakcinisao 413 lica, gradski fizik kaže da ne zna koliko su za isti period vakcinisali viši vojni lekari u Pančevu — Oberfeldärzte Bosniack, Wollert i Doby. Dalje kaže da vakcinisanje nije išlo baš glatko, i za to navodi tri razloga. Prvo, ima mnogo roditelja koji, uprkos svih objašnjenja i ubeđivanja, ostaju svoje glavi i ne dozvoljavaju da se njihova deca vakcinišu. Drugo, neki se roditelji boje i ne dozvoljavaju da im deca budu vakcinisana pre no što navrše pola godine života, pa i više. Po njihovom mišljenju, ona su mala i još slaba, pa bi se od toga mogla razboleti, ili čak i umreti. Treće, ima roditelja koji se plaše rđavog vremena, naročito hladne zime, pa ne dozvoljavaju da se izvrši vakcinisanje u to doba. Zbog svega toga, sa vakcinisanjem se prekida već krajem oktobra meseca, maja zastareva i gubi dejstvo, te se kasnije opet mora da dobavlja, a za to je potrebno mnogo vremena.³²

Venerične bolesti. — Povodom izveštaja koji je 11. oktobra 1799. godine Vlaško-ilirska kantonska komanda uputila Banatskoj generalnoj komandi o polnim bolestima kod graničara, i primedbi Banatske brigade na taj izveštaj, od 18. oktobra, dr Šloser je bio veoma iznenađen i već 28. oktobra predložio je svojoj komandi neke mere za suzbijanje polnih bolesti:

1. Da joj kantonske i komunitetske upravne vlasti podnesu tačne, poimenične spiskove svih lica zaraženih polnim bolestima, s naznačenjem vrste oboljenja, kako bi Generalna komanda dobila jasnu sliku (die genaueste Kenntnis) o proširenosti tih bolesti (äusserst nachtheilige Übel) opasnih po narod i državu, te da bi mogla preduzeti potrebne mere za njihovo suzbijanje. Uбудuće treba strogo voditi računa o svakoj zgradi koja služi za smeštaj vojske, da ne bi došlo do pogoršanja zdravlja vojske i naroda. Vojno sanitetsko osoblje, zajedno sa medicinskim osobljem slobodnih vojnih komuniteta, moglo bi obaviti opšti pregled (Visitirung).

2. Pošto ima dosta porodica koje zbog siromaštva nisu u stanju da plate lekove, iako oni nisu skupi, bilo bi potrebno da komandanti distrikata nareda da se spiskovi siromašnih pošalju Generalnoj komandi kako bi blagovremeno mogla preduzeti korake i od Dvorskog saveta izdejstvovati odobrenje troškova za nabavku lekova namenjenih tim porodicama.

3. Potrebno je, i spasonosno, da se bolesnici redovno snabdevaju hranom. To bi bilo lako za imućniji deo stanovništva, ako bi im se dozvolilo da svojim sinovima u vojsci šalju hranu; za siromašne slojeve građanstva je teško, pa stoga treba najvišu vlast zamoliti da im svesrdno pomogne.

Kopije ovog Šloserovog akta Banatska generalna komanda je odmah poslala kantonskim komandama i magistratima, s naređenjem da se strogo po njemu postupa.³³ Tako je u Pančevu bio izdat nalog svim lekarima, da se pridržavaju uputstava akta i učine sve što je potrebno. Magistrat je svome privredno-policijskom upravniku naredio da napravi što tačniji spisak lica koja boluju od veneričnih bolesti. On ga je podneo tek 20. decembra 1799, napominjući da nije mogao „iz političkih razloga“ ranije izvršiti povereni mu zadatak.³⁴

Istovremeno, dr Šloser je napisao i uputstvo za sprečavanje širenja polne zaraze na teritoriji Banatske vojne granice.

Obrativši se prvo svojim područnim vlastima, Banatska generalna komanda se odmah potom obratila i svim banatskim episkopima, s molbom da potpomognu borbu protiv veneričnih bolesti koje su se proširile u narodu. Primiši taj akt, Petar Petrović, poznati srpski slobodoumni vladika u Temišvaru i naš veliki racionalist i prosvetitelj, odmah je, preko protopopijata u Velikom Bečkereku (danas Zrenjanin), Pančevu i Temišvaru, područnom sveštenstvu dao instrukcije kako treba narodu govoriti o časnijem i moralnijem životu, jer nemoralan život lako dovodi do polnih bolesti koje upropašćuju život, naročito mladog sveta, što je opasno za potomstvo.³⁵

Značaj i opseg borbe protiv veneričnih bolesti najbolje se može shvatiti po tome, što je i Dvorski ratni savet učestvovao u toj akciji. Tako je Generalna komanda, 23. jula 1800. godine, dostavila Pančevačkom magistratu reskript Dvorskog ratnog saveta o merama za suzbijanje i sprečavanje daljeg širenja veneričnih bolesti na teritoriji Vojne granice.³⁶ To je Magistratu pružilo dokaza ne samo o kakvoj se opasnosti radi, nego i o ozbiljnosti s kojom treba pristupiti izvršavanju mera predviđenih od strane najviših vlasti protiv širenja tih bolesti međ graničarskim življem. Dakle, bilo je jasno zašto je Generalna komanda neprestano tražila da joj se redovno šalju izveštaji o kretanju oboljenja od veneričnih bolesti i bruha.

Podnoseći spisak imena „veneričnih žena u Pančevu“, Magistrat je, 24. jula 1801. godine, Generalnoj komandi predložio da se lečenje tih žena obavi na račun sirotinjskog fonda.³⁷

* „...dass man Untersuchung aus politischen Absichten nicht gänzlichen beendigen konte...“

** U ovom reskriptu, od 5. jula 1800. godine, odaje se priznanje Banatskoj generalnoj komandi što je, prema izveštaju od 18. juna, preduzela mere protiv zaraze od veneričnih bolesti; što je višim oficirima i svim štabovima uputila oštro naređenje da budno paze na izvršenje svih mera predviđenih za suzbijanje veneričnih bolesti u vojsci, a sveštenstvu preporučila da pojača religijsko-etičku nastavu u narodu i da, sa svoje strane, prednjači dobrim primerima.

*** Spisak je podneo Bruner, pomoćni lekar. U njemu su bila navedena imena pet ženskih lica „mit dem Weissen-Fluss behaftet“.... „sind alle in Dienst als Mägde“...

Međutim, nije bio mali broj zaraženih koji su se radije lečili bapskim negoli propisanim lekovima*.³⁸ Zbog toga je gradskom fiziku naređeno da preduzme sve potrebne mere protiv takvih bolesnika i nadrilekara.³⁹

Jedan slučaj je naročito interesantan. Komanda Nemačko-banatske regimente poslala je Magistratu, 27. oktobra 1802, jednu četrnaestogodišnju devojčicu iz Jabuke (u blizini Pančeva), obolelu od jedne polne bolesti. Gradski fizik, koji je devojčicu sutradan pregledao, utvrdio je da „ne samo što u najvećem stepenu boluje od sifilisa, nego je još uhvatila groznica i nalazi se u najvećoj temperaturi“. Magistrat se odmah obratio pomenutoj komandi i objasnio, da za bolesnike sa strane nema ni sredstava ni mogućnosti za njihov smeštaj i lečenje. Što se tiče obolele devojčice, komanda je izveštena da je ona predata na lečenje pomoćnom lekaru (Unterarzt) Bruneru, te da se nalazi u njegovoj kući. Pošto je devojčici potrebna nega i dobra hrana, a Magistrat nije u stanju da podnese za to troškove, to je komanda zamoljena da odmah preuzme na sebe brigu oko lečenja male bolesnice, kao i da više ne šalje takve bolesnike Pančevačkom magistratu.⁴⁰

Da bi se stalo na put širenju polnih bolesti, Banatska generalna komanda izdala je, 30. septembra 1806, svim područnim organima uputstvo prema kome je bolest trebalo lečiti u mestu gde je i ustanovljena. Lekarima su date posebne direktive. Od njih se tražilo da udruženim snagama rade ne samo na sprečavanju daljeg širenja zaraze, već i na njenom potpunom iskorenjivanju. Svim regiment-skim lekarima i komunitetskim fizicima naređeno je da se strogo pridržavaju tog uputstva i da štabskom lekaru redovno šalju svoje periodične izveštaje.

Ista naredba bila je obnovljena i avgusta 1807. godine, s napomenom da magistrati šalju redovno i duplikate lekarskih izveštaja o izvršenom pregledu svih naglo preminulih i nasilno umorenih lica, kao i da pomno paze i ne dozvole da takva lica budu sahranjena pre nego što se nad njima izvrši lekarski pregled. Ovu predostrožnost izazvao je strah od kuge.⁴¹

Međutim, ni ove izuzetno stroge naredbe nisu mogle da iskorene venerične bolesti. Tako je komanda Nemačko-banatske regimente morala da zamoli Banatsku brigadu da od Pančevačkog magistrata izdejstvuje dozvolu za smeštaj 41 bolesnog vojnika u pančevačku građansku bolnicu. Ovi vojnici su bili otpušteni iz vojske, ali su sedmorica od njih bili zaraženi veneričnim bolestima. Naređeno je da prvo budu izlečeni pa tek onda pušteni kućama, kako ne bi zarazili i svoje porodice.

Sve to ukazuje da bi neprosvećeni narod, da nije bilo strogih i spasonosnih mera viših vojnih vlasti i lekara u Vojnoj granici, mnogo više patio od ovih opakih bolesti.⁴²

P e g a v i t i f u s . — Pančevom i okolinom, s proleća 1804. godine, harao je pegavac (Flecken-Epidemie). Da bi se sprečilo širenje bolesti, gradski fizik je, 13. aprila iste godine, podneo Magistratu svoj predlog o suzbijanju epidemije, tj. kako se treba čuvati od zaraze a kako lečiti u slučaju oboljenja. Magistrat je prihvatio predlog i odmah zatražio od sveštenstva da i ono pozove narod da se pridržava uputstava. Na žalost, fizikovo uputstvo nismo našli među aktima.⁴³

D u š e v n a o b o l j e n j a . — U doba o kom govorimo, u Pančevu je bilo i nekoliko umno obolelih stanovnika.

Na primer, građanka Sibila Vudler podnela je molbu, početkom 1799. godine, da njen umobolni sin, Franc, po zanimanju obučar, bude smešten na neko

* Tako je Bruner podneo prijavu Magistratu, da je Atanasije Petrović bolestan od venerične bolesti, ali da se leči bapskim lekovima iako mu je on prepisao odgovarajuće lekove.

sigurno mesto da ne bi napravio kakvu štetu. Magistrat je, aprila 1799, zatražio od Banatske generalne komande obaveštenje gde bi mogao da bude zbrinut pomenuti bolesnik. Sa svoje strane, komanda je, 19. juna iste godine, dostavila Magistratu odluku Dvorskog ratnog saveta, prema kojoj je bolesnika trebalo uputiti na lečenje u temišvarsku vojnu bolnicu, gde je, posle izvesnog vremena, i bio izlečen.⁴⁴

Magistrat je u istu bolnicu poslao i Davida Pohlona, umobolnog kovačkog kalfu, a 19. septembra 1799. zamolio je Temišvarski magistrat da bolesnika sprovede u njegovu opštinu ukoliko za njega nema mesta.⁴⁵ Tamo je bio upućen i duševni bolesnik Dominik Modue, trgovac iz Uzдина, i predat Temišvarskom magistratu na dalju brigu.⁴⁶

Vrlo je interesantan slučaj Johana Paula, pančevačkog gostioničara. On je, prema izveštaju Pančevačkog magistrata od 31. jula 1802. godine, u nastupu ludila zadao svojoj ženi dva udarca nožem, a samoga sebe skoro zaklao. Ovog bolesnika pregledao je bataljonski lekar, Bošnjak, a Magistrat je dr Traplu, gradskom fiziku, naložio da se dalje stara o bolesniku.⁴⁷

Možda je još interesantniji slučaj jednog umobolnog katoličkog fratra, o kome je Magistrat, 4. septembra 1805. godine, pismeno izvestio provincijala Minoritskog reda ugarske provincije u Nyrie Bathor-u, Sabotska županija. Naime, u pismu je stajalo da se otac Maksim, pater pančevačkog manastira, umno razboleo i telesno toliko oslabio da zagadi svuda gde se kreće, stoji ili leži. Njegova duhovna braća podnose i ono što je gotovo nemoguće, ali uprkos svih napora manastirski hodnik tako strašno zaudara da se u njega prosto ne može ući. Magistrat dalje izveštava provincijala kako je bio prinuđen da privremeno primi ovog frtra u svoju novu građansku bolnicu, ali da je manastirski starešina zamoljen da kod viših crkvenih vlasti odmah preduzme korake kako bi manastir iz kojega je Maksim došao (Mutterkloster) primio natrag svoga obolelog patera. Kako do tada nije stigao nikakav odgovor, Magistrat je zamolio provincijala da on lično preduzme hitne mere kako bi ovaj umobolnik bio što pre preuzet iz građanske bolnice.⁴⁸

Jedan duševno oboleli graničar iz Crepaje, koga je bolnica takođe primila na lečenje, bio je toliko nemiran da je ruinirao dve bolničke sobe. Zbog toga je Magistrat od komande Nemačko-banatske regimente zatražio da plati opravku oštećenih soba.⁴⁹ Ova komanda je u građansku bolnicu slala i druge umno obolele osobe. Tako je, 1. decembra 1810, zamolila Magistrat da odobri prijem u građansku bolnicu Andresa Cvekera, francfeldskog graničara, s tim što bi ona snosila troškove za njegovo lečenje.⁵⁰

Magdalena Figer tražila je od Magistrata da učini da njena sestra Katarina Jesina, koja kao duševni bolesnik već dve godine boravi čas kod nje, čas u građanskoj bolnici, bude odmah predata svome mužu Vencelu Jesini na dalje staranje. Magistrat je, 12. juna 1812, zamolio komandu Petrovaradinske regimente da utiče na Vencela da što pre prihvati svoju obolelu ženu Katarinu.⁵¹

E p i l e p t i č a r i . — Početkom 1802. proneo se po Pančevu glas da Pavle Josipović, srpski učitelj, ima padavicu, ali je prota Andreja Arsenijević mero-davnim vlastima podneo potvrdu da je Josipović zdrav. Glasovi o tome doprli su i do Banatske generalne komande, koja, maja 1802, daje nalog Magistratu da proveri stanje zdravlja pomenutog učitelja, kao i od koga je prota Arsenijević dobio potvrdu o Josipovićevom zdravlju. Na saslušanju u Magistratu, prota je izjavio da mu je potvrdu izdao učitelj Šambek.⁵²

Dve godine potom, Teodor Blagojev, pančevački žitelj, zatražio je pasoš na šest nedelja kako bi mogao otputovati u Beograd da se leči od padavice (Fallsucht). Pasoš mu je izdat, i on je, koncem decembra 1804. godine, prešao u Beograd.⁵³

Od epilepsije je bolovao i berberski kalfa Maksim Živković. Kada je zatražio dozvolu za rad, Magistrat je, 10. januara 1810, odbio njegovu molbu s motivacijom da je Živković osuđivan zbog krađa i da, takođe, boluje od padavice.⁵⁴

Gl u v o n e m i. — Iako je u Pančevu bilo dosta gluvonemih ljudi, jedino je Andreja Sajfert, zemunski krojač, zamolio Magistrat, 6. jula 1801, da interveniše da njegov gluvonemi sin bude primljen u Zavod za gluvoneme, u Vacu. Pančevački magistrat se obratio Banatskoj generalnoj komandi i od nje, 2. septembra iste godine, dobio rešenje pomenutog zavoda u Vacu (Mađarska) kojim izveštava da će primiti bolesnika ukoliko odmah bude uplaćena odgovarajuća suma za njegovo izdržavanje. Sajfert je, naravno, prihvatio uslov.⁵⁵

S l e p i. — Ni broj slepih nije bio mali. Međutim, Magistratu se, 27. avgusta 1810. godine, obratio za pomoć jedino Mihael Vajngartner, starac od 106 godina. Molio je da njegova žena i on budu doživotno zbrinuti u građanskoj bolnici, pošto u Pančevu nemaju nikog svoga. Kako je Vajngartner, kao graničar, trideset godina služio u Nemačko-banatskoj regimenti, to je izrazio nadu da će njegova molba biti usvojena.⁵⁶

B a n j s k o l e č e n j e. — Po savetu lekara, neki Pančevci odlazili su i na banjsko lečenje. Na primer, gradski pisar Obermiller, išao je u Varaždinske Toplice i tražio da mu se zbog lečenja odobri dvomesečno odsustvo. Iz banje se vratio 20. avgusta 1808. godine.⁵⁷ Verovatno je da su neki građani Pančeva odlazili i u banju Mehadiju (severno od Oršave). Tako je, 1. juna 1810, Vlačko-ilirska regimenta, sa sedištem u Karansebešu, zatražila od Pančevačkog magistrata da objavi u gradu da banja Mehadija ima urednu gostionicu, mesarsku radnju i pekaru, te se gosti mogu vrlo lepo smestiti i snabdevati za vreme lečenja.⁵⁸

GRADANSKA BOLNICA I VOJSKA

Pošto u Pančevu nije bilo vojne bolnice — Turci su je spalili 1788, zajedno s kasarnom — vojne vlasti bile su primorane da zakupljuju privatne kuće, ili pojedina odeljenja, i u njih smeštaju obolele vojnike. Tako je, 1801. godine, po ceni od 1 forinte i 30 krajcara mesečno, uzeta pod zakup jedna soba u gostionici „Kod sedam Švaba“. Ta prostorija, međutim, nije mogla biti preuređena za vojnu bolnicu pošto je bila vrlo mala. Zbog toga su u dvema obližnjim kućama zakupljene još četiri prostorije, a u njihovoj blizini pronađeno je i jedno odeljenje za kuhinju.⁵⁹

Nalazeći se gotovo neprekidno u ratu s Francuskom, habzburška imperija nije mogla da odvoji ni najmanja sredstva za podizanje vojnih bolnica u tako dubokoj pozadini fronta. Čim je, trudom i novcem Pančevaca, bila sazidana građanska bolnica, komanda Nemačko-banatske regimente je stalno nastojavala da bolnica primi na lečenje i obolele vojnike. U tom smislu je, 13. avgusta 1805. godine, uputila i molbu Magistratu. Predmet je predat bolničkoj upravi na razmatranje.

Bilo je i vrlo teških situacija. Ne mogavši, i pored sveg nastojanja, da od Banatske generalne komande dobije najnužnije posteljne stvari za svoje bolesne vojnike (dva su već bila umrla, a četvorica su ležala na samrti), major Majler (Meiller), komandant Benjovskog bataljona, obratio se, 4. aprila 1807, Pančevačkom magistratu i zatražio pomoć. Molio je za dozvolu da iz bolničkih rezervi pozajmi nekoliko slamnjača, lanenih čaršava i jastuka, kako bi svojim teško obolelim vojnicima mogao dati udobnije krevete.⁶⁰ Magistrat je izišao u susret toj molbi. Međutim, ubrzo se, usled velikih vrućina, zdravstveno stanje vojnika Majlerovog bataljona toliko pogoršalo, da je 65 bolesnika moralo biti smešteno po privatnim kućama. Major se tada ponovo obratio Magistratu, 14. avgusta 1807, ističući da bi kontakt između obolelih vojnika i zdravih stanovnika mogao imati veoma štetne posledice te da bi o tome trebalo ozbiljno povesti računa. Molio je Magistrat da preduzme hitne mere za bolji smeštaj njegovih bolesnika. Istoga dana, Magistrat je, napominjući da Pančevo nema dovoljan broj stanova u koje bi mogao smestiti toliki broj bolesnih vojnika, predložio Banatskoj generalnoj komandi jedino moguće rešenje, tj. da se u tu svrhu angažuju kontumacke prostorije. Ipak, Magistrat je smatrao da bi bilo najbolje ako bi oboleli vojnici bili upućeni u regimentne bolnice, u unutrašnjosti zemlje, pošto pored banatske dunavske granice takvih bolnica nije bilo.⁶¹

Inicijativa požrtvovanih i istrajnih pančevačkih građana, u prvom redu zanatlija, sa razvijenim osećanjem odgovornosti prema malim, radnim ljudima, omogućila je, kako vidimo, da i sa oskudnim sredstvima bude podignuta jedna zdravstvena ustanova. Ono što je naročito značajno, jeste činjenica da je bolnica bila namenjena prvenstveno lečenju bolesnika iz siromašnijih slojeva stanovnika. I to u doba kada se država, zbog čestih ratova, nalazila u stalnim finansijskim nevoljama, te nije bila u stanju da odvajala sredstva nužna za održavanje narodnog zdravlja. Što se tiče vojnoograničarskih vlasti, od najnižih do najviših, kao i gradske samoupravne vlasti, one ne samo što su išle na ruku inicijatorima te plemenske akcije, već su svojim uputstvima i smišljenim merama predano i postojano potpomagale rad na suzbijanju i iskorenjivanju opasnih zaraza i bolesti od kojih je neprosvećeni narod toliko patio.

IZBORI I LITERATURA

¹ Državni arhiv Pančevo (D. A. P.), Pančevački magistrat (P. M.), 1809, 2622 (325 P). — ² *Korabinski M. J.*, Geographisch-Historisches und Producten-Lexikon von Ungarn, Pressburg, 1786 — sub voce Pencsova. — ³ *Ibid.* — ⁴ *Milleker F.*, Geschichte der Stadt Pančevo, Pančevo, 1925, 39. — ⁵ *Ibid.* — ⁶ DAP, PM, 1802, 1318 (103 P). — ⁷ DAP, PM, 1801, 162 (125 P). — ⁸ *Milleker F.*, Op cit., 65. — ⁹ DAP, PM, 1802, 763 (202 P). — ¹⁰ *Ibid.*, 952 (46 P). — ¹¹ *Ibid.* — ¹² *Ibid.*, 1205 (613 P). — ¹³ DAP, PM, 1803, 1374 (3 Oec.). — ¹⁴ *Ibid.*, 1749 (59 P). — ¹⁵ DAP, PM, 1804, 2355 (272 P). — ¹⁶ *Ibid.*, 2371 (289 P). — ¹⁷ *Ibid.*, 2622 (608). — ¹⁸ DAP, PM, 1805, 2745 (46 P). — ¹⁹ *Ibid.*, — ²⁰ *Ibid.*, 3283 (559). — ²¹ DAP, PM, 1807, 22 (23 P). — ²² DAP, PM, 1806, 67 (71). — ²³ *Ibid.*, 487 (570). — ²⁴ *Ibid.*, 22 (23). — ²⁵ DAP, PM, 1810, 3575 (247 Oec.). — ²⁶ DAP, PM, 1799, 3079 (23 Oec.). — ²⁷ DAP, PM, 1805, 3197 (480). — ²⁸ *Ibid.*, 3313 (589 — 1/2). — ²⁹ DAP, PM, 1810, 3575 (247). — ³⁰ DAP, PM, 1804, 2352 (269 P). — ³¹ DAP, PM, 1810, 3575 (247). — ³² DAP, PM, 1799, 3588 (501 P). — ³³ *Ibid.*, 3731 (590 P). — ³⁴ DAP, PM, 1800, 3901 (131 P). — ³⁵ *Ibid.*, 4255 (419 P). — ³⁶ DAP, PM, 1801, 375 (322 P). — ³⁷ *Ibid.*, 532 (466); 550 (480). — ³⁸ *Ibid.*, 423 (351 P). — ³⁹ DAP, PM, 1803, 1333 (4 P). — ⁴⁰ DAP, PM, 1807, 1164 (463). — ⁴¹ DAP, PM, 1810, 2945 (21). — ⁴² DAP, PM, 1804, 2298 (216 P). — ⁴³ DAP, PM, 1799, 3199 (175 P); 3325 (295); DAP, PM, 1800,

4522. — ⁴⁴ DAP, PM, 1799, 3622 (480 P). — ⁴⁵ DAP, PM, 1802, 914 (332). — ⁴⁶ Ibid., 1074 (497). — ⁴⁷ DAP, PM, 1805, 3310 (585). — ⁴⁸ DAP, PM, 1808, 2233 (380). — ⁴⁹ DAP, PM, 1810, 3667 (301). — ⁵⁰ DAP, PM, 1812, 1025 (316 P). — ⁵¹ DAP, PM, 1802, 891 (307), 929 (349). — ⁵² DAP, PM, 1804, 2672 (664 P). — ⁵³ DAP, PM, 1810, 2901 (22). — ⁵⁴ DAP, PM, 1801, 341 (284 P), 441 (410 P); DAP, PM, 1802, 966 (374). — ⁵⁵ DAP, PM, 1810, 3437. — ⁵⁶ DAP, PM, 1808, 1741 (171), 1929 (233), 1950. — ⁵⁷ DAP, PM, 1810, 3202 (139 P). — ⁵⁸ DAP, PM, 1801, 520 (443). — ⁵⁹ DAP, PM, 1805, 3252 (532). — ⁶⁰ DAP, PM, 1807, 864 (75). — ⁶¹ Ibid., 1140 (439).

MEDICAL AND PUBLIC HEALTH CONDITIONS AT PANČEVO AT THE END OF THE XVIIIth AND AT THE BEGINNING OF THE XIXth CENTURY

Tanasije ILIĆ

THE TURKS CONQUERED THE TOWN PANČEVO IN 1778 BUT THEY WERE OBLIGED TO leave in the course of the same year. The military hospital and civil pharmacy were burned down in the city brand which they left behind.

The Monarchy of the Habsburg, permanently in war since 1792 and constantly in financial troubles, did not intend to build hospitals in cities close to the Turkish border. Under these circumstances, the construction of a new hospital started by the population of Pančevo with very modest means, but aided by the good-will and moral assistance of the government's and military authorities and the Magistracy of Pančevo which donated the necessary ground. The civil hospital was assigned in the first place to poor people.

The author presents in the first part of his study all facts which have helped to fulfill this action and all peripetia of the construction of the hospital. Furthermore, the study contains a review of all infectious diseases (small pox, venereal diseases and typhus) frequent at that time and which have been treated in this new hospital.

LA SITUATION MÉDICALE ET SANITAIRE À PANČEVO VERS LA FIN DU XVIIIme ET AU COMMENCEMENT DU XIXme SIÈCLE

Tanasije ILIĆ

LES TURCS QUI AVAIENT OCCUPÉ LA VILLE DE PANČEVO EN 1778 FÛRENT OBLIGÉS DE la quitter au cours la même année. En se retirant, ils brûlèrent la ville, l'hôpital militaire et la pharmacie civile avec.

La Monarchie des Habsbourg, en guerre constante depuis 1792 et étant d'une façon permanente en difficultés financières, n'avaient pas d'intention de construire des hôpitaux dans les villes tout près de la frontière turque. C'est la raison par laquelle les habitants de Pančevo ont construit l'hôpital par leurs moyens modestes et grâce à la bienveillance et l'assistance morale des autorités civiles et militaires et à l'aide matérielle du Magistrat de Pančevo. Cet hôpital était réservé en premier lieu aux pauvres de la ville.

L'auteur cite tous les facteurs qui rendèrent possible la construction de l'hôpital et toutes les péripéties par lesquelles on devait passer avant de réussir.

Ensuite, l'auteur passe en revue les maladies infectieuses (la variole, les maladies vénériennes, le typhus exanthématique) dont souffrait la population et qui ont été traitées dans le nouvel hôpital.

POKUŠAJ OSNIVANJA PRVE BOLNICE U VALJEVU 1835. GODINE

Dragoljub DIVLJANOVIĆ

IAKO JE ŠABAC, ZAHVALJUJUĆI JEVREMU OBRENOVIĆU, DOBIO BOLNICU 1826. godine, Srbi su zvanično odobrenje za gradnju bolnice stekli tek hatišerifom od 1830. godine. Gradište ima bolnicu od 1832. godine, dok su bolnice u Beogradu, Kragujevcu i Požarevcu ustanovljene 1836. godine. No nijedna od njih nije zadovoljavala osnovne građevinske i sanitarne uslove niti je imala odgovarajuće unutrašnje uređenje i neophodnu opremu. Poznato je da je šabačka bolnica imala samo dva odeljenja „jednu poveću sobu u kojoj obdržavaju se bolesnici, i jednu manju u kojoj je stanovao doktor hošpitateljski“.¹

Prvi razgovori za otvaranje bolnice u Valjevu otpočeli su tek 1835. godine.² Interesantno je da je inicijator za to bio Grigorije Ribakov, „doktor okružija Valjevskog“, o kome Lindenmajer nema naročito lepo mišljenje.³ To je isti onaj Ribakov koga pominje dr Vojislav Mihailović govoreći o bolnicama u Gradištu i Požarevcu.⁴

Prepiska oko otvaranja bolnice u Valjevu vodila se između Načelstva okruga valjevskog, kao predlagača, i Vojne komande podrinsko-savske kao prvostepene pretpostavljene vlasti, te između ove poslednje i Sovjeta srpskog. U to vreme ova prepiska nije dovela ni do kakvog pozitivnog rešenja jer Sovjet nije dozvolio da se zgrada džamije upotrebi za bolnicu. Na odobrenje je trebalo da se čeka do povratka kneza Miloša iz Carigrada.

Citiraćemo ovde dva sačuvana dokumenta iz te prepiske:

Voena komanda
Podrinsko-Savska
№ 521
6 avgusta 1835
u Šabcu

Slavnome Ispravničestvu Okružija Valjevskoga

Učinjeno mi predstavlenije ot 31. pr: maia uprizreniju zdania kakovog za lekara Gna Grigorija Ribakova, gdi bi mogao bolestnike iz okružija nadležnog privatiti i lečiti ih a tako i za tursku džamiju, što mi Slavno Ispravničestvo primečava, da bi za ovu potrebu, sireč za bolnicu, podneti mogla, neću izostaviti visokoslavnomu Sovjetu do znanja dostaviti, pa kako bude rešeno odonuda.

Polkovnik
Lazar Todorović⁵